

prof. dr hab.. Lucyna Domańska
Instytut Archeologii
Uniwersytet Łódzki

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Michała Głowacza

pt. „Gospodarka i osadnictwo społeczności późnoneolitycznych i z wczesnej epoki brązu na terenie Polski południowo-wschodniej i zachodniej Ukrainy”.

Recenzowana praca powstała w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, została przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Małgorzaty Rybickiej.

Dysertacja składa się z 10 rozdziałów oraz katalogu i bibliografii. Poświęcona jest zagadnieniom związanym z gospodarką i osadnictwem społeczności późnoneolitycznych i wczesnobrązowych na terenie Polski południowo-wschodniej i zachodniej Ukrainy.

W rozdziale I Autor omówił cel i zakres swojej pracy. Głównym zadaniem dysertacji będzie przedstawienie charakterystyki gospodarki społeczności kultury ceramiki sznurowej (dalej KCSZ) i kultury mierzanowickiej (dalej: KM) w Polsce południowo-wschodniej i w zachodniej Ukrainie.

Mgr Michał Głowacz definiuje gospodarkę jako ogół zagadnień związanych z wytwarzaniem pożywienia. W swoich badaniach kładzie główny nacisk na produkcję żywności, takie zagadnienia jak produkcja narzędzi czy pozyskiwanie surowców do ich wytwarzania traktuje dość ogólnikowo.

Należy zgodzić się z takim ujęciem. Dzięki przyjętym założeniom dysertacja jest przejrzysta, skoncentrowana na problemach związanych z produkcją żywności. Analiza tych problemów została w pracy przyjęta jako jej główny cel.

Badania nad gospodarką społeczności późnoneolitycznych i z wczesnej epoki brązu zostały oparte o dane botaniczne i zoologiczne zaczerpnięte z dostępnej literatury. Na zlecenie Autora dodatkowo wykonane zostały badania na szczątkach zwierzęcych pochodzących z niektórych stanowisk z Polski południowo-wschodniej. W charakterystyce gospodarki uwzględniony został także kontekst środowiskowy i klimatyczny.

W dalszej części tego rozdziału Autor określa zakres chronologiczny i terytorialny swojej pracy. Jeszcze raz podkreśla, iż w tytule wymieniany jest schyłkowy neolit i wczesna epoka brązu ale szczegółowe rozważania nad gospodarką poświęcone będą wyłącznie społecznościom KCSZ i KM oraz w wypadku Ukrainy – kulturze gorodecko-zdaolbeckiej, którą uznaje za wschodni element KM. Zakres terytorialny pracy obejmuje południową część Kotliny Sandomierskiej, wschodnią część Karpat polskich oraz Ukrainę zachodnią czyli wysoczyzny wschodniego Przedkarpacia, Wyżyny Podolskiej, Wyżyny Wołyńskiej oraz Polesia. Zakres chronologiczny pracy obejmuje okres ok. 2900-1500 BC.

W omawianym rozdziale brakuje natomiast informacji w jakim zakresie w pracy analizowane będzie osadnictwo społeczności wymienionych kultur. Zagadnienia te zostały w sposób dość ogólny omówione dopiero w rozdziale VII. Uważam, iż należało je bardziej rozbudować zgodnie z wymogami analiz geograficzno-osadniczych.

W rozdziale II dysertacji Autor omawia historię i stan badań nad późnym neolitem wczesną epoką brązu na badanym obszarze. Stan badań na terenie Polski południowo-wschodniej został zaprezentowany stosunkowo szeroko, zdecydowanie mniej uwagi Autor poświęcił Ukrainie zachodniej. Z tej części Ukrainy Autor dysponował około 50 stanowiskami KCSZ o różnej funkcji oraz 29 stanowiskami KM. Do tej ostatniej jednostki zaliczone zostały też stanowiska kultury gorodecko-zdaolbeckiej.

Na terenie Polski południowo-wschodniej Autor wyróżnia 32 stanowiska KCSZ i 44, które reprezentują społeczności KM. W pierwszej grupie dominują stanowiska sepulkralne, w drugiej zaś – osady. Znaczna część wymienionych stanowisk pozyskana została w trakcie badań autostradowych prowadzonych w latach 2005-2011. Badania te dostarczyły wielu nowych informacji dotyczących neolitu i wczesnej epoki brązu. Z tych względów należy uznać za słuszne podjęcie się przez mgr Michała Głowacza zadania podsumowania dotychczasowych badań nad gospodarką społeczności KCSZ i KM na wymienionym obszarze.

Omawiając cel swojej pracy Doktorant podkreśla, iż w charakterystyce gospodarki omawianych społeczności wykorzystane zostaną dane środowiskowe i klimatyczne. Tym właśnie problemom poświęcone są kolejne rozdziały.

W rozdziale III Autor opisuje lokalizację stanowisk KCSZ i KM. Kolejny raz podkreśla, iż większość stanowisk wymienionych kultur na terenie Polski południowo-wschodniej odkryta została w trakcie prac terenowych poprzedzających budowę autostrady A4. Znaczna ich część

zarejestrowana została na terenie Pogórza Sandomierskiego. Z kolei większość stanowisk ukraińskich, wykorzystanych w pracy, pochodzi z Wyżyny Wołyńskiej i Podolskiej.

Następnie Autor omawia klimat okresu subborealnego, na który to okres przypada rozwój KCSZ i KM na obszarze objętym pracą doktorską. Szczególne znaczenie dla rozwoju KCSZ i KM na tym obszarze przypisuje zmianom klimatycznym w okresie 3300-3200 BC. Wiąże z nimi istotne zmiany w osadnictwie i gospodarce omawianych społeczności.

Rozdział IV zawiera próbę rekonstrukcji szaty roślinnej w III tysiącleciu oraz charakterystykę śladów aktywności człowieka w dobie neolitu i początkach epoki brązu na omawianym obszarze. Według Autora społeczności KCSZ zastały na badanym terenie krajobraz otwarty o charakterze parkowym, szczególnie przydatny dla rozwoju pasterstwa. Z kolei dane z profili palinologicznych związanych z osadnictwem KM wskazują na wyraźną obecność w tych profilach roślin uprawnych co wydaje się potwierdzać ważną rolę rolnictwa wśród tych społeczności.

W kolejnym rozdziale Autor charakteryzuje źródła archeozoologiczne. Głównym celem tej charakterystyki jest uzyskanie informacji na temat diety społeczności pradziejowych oraz szeregu zagadnień związanych z hodowlą zwierząt. Na podstawie literatury Autor podaje, iż w wypadku KCSZ analizom poddano kości z 10 stanowisk a dla KM takie badania przeprowadzono dla 13 stanowisk. Wśród kości zwierzęcych zarówno ze stanowisk KCSZ jak i KM dominują kości krowy, jeśli chodzi o pozostałe gatunki wyniki dla obu kultur są bardzo zbliżone. W dalszej części rozdziału Autor charakteryzuje sposoby wykorzystania poszczególnych gatunków zwierząt przez społeczności obu jednostek.

Rozdział VI zawiera charakterystykę wykorzystania przez społeczności KCSZ i KM surowców krzemienych, rud miedzi oraz źródeł solonośnych. Autor podkreśla, iż problemy te nie wiążą się bezpośrednio z głównym celem pracy czyli z zagadnieniami dotyczącymi podstaw utrzymania społeczności KCSZ i KM. Sądzi jednak, iż rodzaj wykorzystywanych przez te społeczności surowców może mieć pewien wpływ na kwestie dotyczące podstaw ich utrzymania się.

Kolejny rozdział poświęcony jest problemom osadnictwa. Autor podaje, iż z terenów Polski południowo-wschodniej i zachodniej Ukrainy pochodzi 81 stanowisk KCSZ, które w różnym czasie badane były archeologicznie. Do nieco mniejszej ilości stanowisk udało się dotrzeć Autorowi w wypadku KM, dotyczy to przede wszystkim Ukrainy. Następnie Autor dzieli te stanowiska na osadowe i sepulkralne i szczegółowo je charakteryzuje. Z

przeprowadzonej analizy wnika, iż wśród stanowisk KCSZ dominują cmentarzyska lub pojedyncze kurhany. Lokowano je zwykle w wyższych partiach terenu co jest charakterystyczne dla obrządku pogrzebowego tych społeczności zaś dla grup KM szczególnie charakterystyczne są wielofazowe osiedla i duże centra osadnicze. Rozdział ten uzupełniają liczne tabele, w których Autor podaje funkcję stanowisk oraz cechy charakterystyczne ich lokalizacji. Na te ostatnie zagadnienia zwraca szczególną uwagę.

Zdaniem Autora dysertacji w rozważaniach nad gospodarką społeczności pradziejowych nie można pomijać zagadnień związanych z osadnictwem. Wybór terenów przydatnych do zasiedlenia jest często weryfikowany przez potrzeby na rzecz gospodarki. Z tych właśnie względów zajmuje się on w swojej pracy również problemami związanymi z osadnictwem społeczności KCSZ i KM.

W rozdziale VIII Autor omawia chronologię osadnictwa społeczności KCSZ i KM na badanym przez siebie terenie. Stwierdza, w oparciu o stosunkowe liczne daty C14, funkcjonowanie obu jednostek na terenie Polski południowo-wschodniej i zachodniej Ukrainy we wszystkich wydzielanych fazach tych kultur.

Rozdział IX poświęcony jest problemom bioarcheologii. Autor przedstawia znaczenie tego typu badań, zwraca szczególną uwagę na rolę badań izotopowych w rekonstrukcji przyrodniczego kontekstu historii człowieka. Z inicjatywy mgr Michała Głowacza analizom izotopowym poddano kości zwierzęce pochodzące z niektórych grobów KCSZ i KM. Część wyników tych analiz ujęta została w doktoracie, na pozostała Autor oczekuje i zaprezentuje je w innych publikacjach.

Analizy izotopowe stały się od pewnego czasu ważnym narzędziem w badaniach m.in. nad gospodarką społeczności pradziejowych. Próba wykorzystania tego typu analiz w doktoracie zasługuje na szczególne podkreślenie.

Poddane analizom izotopowym próbki pochodzą głównie z Wysoczyzny Kańczudzkiej. Autor wykorzystał też jako tło porównawcze wyniki tego typu analiz z obszaru Wyżyny Małopolskiej. Jeśli chodzi o Ukrainę zachodnią takich danych nie ma, wykorzystane w pracy zostały natomiast informacje z południowo-zachodniej Ukrainy.

Na podstawie tych analiz Autor stwierdza, iż hodowane przez omawiane społeczności zwierzęta żywiły się roślinnością typową dla naszej szerokości geograficznej. Interesującym wynikiem tych analiz były też, zauważone przez Doktoranta, różnice w chowie bydła między

społecznościami KCSZ i KM. Spowodowane one były najprawdopodobniej zmianami klimatycznymi, które wywarły istotny wpływ na hodowlę tych zwierząt.

Autor podkreśla, że wymienione obserwacje oparte są o wstępne dane, szerzej zostaną one przedstawione po uzyskaniu pełnych danych z laboratoriów.

Mgr Michał Głowacz w kolejnych podrozdziałach omawia wyniki analiz izotopowych oraz analiz mitochondrialnego DNA uzyskane dla materiałów z Małopolski. Stwierdza, iż szczególnie te ostatnie analizy są niezwykle istotne dla badań nad genezą KCSZ.

Ostatni rozdział recenzowanej pracy jest próbą podsumowania badań Autora nad gospodarką społeczności KCSZ i KM w Polsce południowo-wschodniej i w zachodniej Ukrainie. W części wstępnej rozdziału Autor stawia szereg pytań dotyczących podstaw utrzymania omawianych społeczności. W literaturze przedmiotu przeważa pogląd, iż społeczności KCSZ parały się wyłącznie gospodarką hodowlaną w trybie pasterstwa wędrownego. W ujęciu Autora taki pogląd jest prawomocny w odniesieniu do najstarszej fazy KCSZ. W późniejszych fazach zaznaczają się wyraźne różnice pomiędzy mikroregionami.

Mgr Michał Głowacz podkreśla w dalszej części rozdziału, iż szczegółowe badania nad mikroregionami pozwalają na bardziej precyzyjną charakterystykę zwyczajów gospodarczych omawianych społeczności. Przykładem takiego mikroregionu jest obszar objęty jego pracą doktorską. Charakterystyka gospodarki omawianych w pracy społeczności oparta została o zbiór danych dostępnych w literaturze. Dane te obejmują wyniki analiz paleobotanicznych, archeozoologicznych, klimatycznych i wyników badań izotopów stabilnych. Mimo wykorzystania różnych danych w badaniach nad podstawami utrzymania ludności KCSZ i KM pojawia się szereg pytań. Dotyczą one m.in. charakteru gospodarki hodowlanej realizowanej przez społeczności KCSZ. Podobne pytania Autor stawia też w odniesieniu do KM.

Wymienione pytania dotyczą nie tylko mikroregionu objętego pracą doktorską ale też całego zasięgu omawianych jednostek. Zwiększenie ilości analiz izotopów stabilnych węgla, azotu i strontu, zdaniem Autora, da odpowiedzi na szereg pytań dotyczących gospodarki i osadnictwa ludności KCSZ i KM.

Najbardziej obszerną częścią pracy jest katalog. Liczy on ponad 100 stron. Zawarto w nim dane z 80 stanowisk KCSZ i 71 KM. W opisie poszczególnych stanowisk znajdują się takie informacje jak położenie stanowiska, charakterystyka zarejestrowanych źródeł, miejsce

przechowywania zabytków oraz literatura. Niestety, katalog nie zawiera ilustracji, co jest wyraźnym mankamentem recenzowanej pracy.

Zawarte w katalogu informacje nie mają większego znaczenie dla rozważanych w pracy zagadnień. Dysertacja oparta jest o źródła przyrodnicze i ich zestawienia są dla niej kluczowe. Katalog potwierdza jedynie bardzo dobrą znajomość stanu badań nad późnym neolitem i wczesną epoką brązu u Autora dysertacji.

Uważam, iż recenzowana rozprawa, mimo pewnych braków, stanowi bardzo ważne podsumowanie dotychczasowego stanu badań nad gospodarką i osadnictwem społeczności kultury ceramiki sznurowej i kultury mierzanowickiej w Polsce południowo-wschodniej i zachodniej Ukrainie. Wytycza ona również nowe kierunki badań nad tymi zagadnieniami.

Konkludując, stwierdzam, że dysertacja mgr Michała Głowacza wypełnia warunki, jakie przed rozprawą doktorską stawiało i stawia obowiązujące w Polsce prawo dotyczące nauki (w tym ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – *Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw*, a także aktualna ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*). Autor spełnia również inne formalne warunki uprawniające do uzyskania stopnia doktora.

Kończąc, wnioskuję o dopuszczenie mgr Michała Głowacza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

(prof. dr hab. Lucyna Domańska)

Łódź, 11 luty 2023 r.